

AUTOREFERAT

1. Imię i nazwisko: Urszula Tyluś
2. **Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej:**
 - 16 czerwca 1986 roku – Studium Nauczycielskie im. Klementyny z Tańskich Hoffmannowej w Pułtusku o kierunku wychowanie przedszkolne;
 - 8 lutego 1995 roku – Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego w Kielcach, Wydział Pedagogiczny – tytuł magistra pedagogiki w zakresie nauczania początkowego na podstawie pracy: *Miejsce wartości edukacyjnych w systemie wartości uczniów wiejskich szkół podstawowych*. Pracę magisterską przygotowałam pod kierunkiem naukowym prof. dra hab. Mirosława J. Szymańskiego;
 - 17 grudnia 2002 – Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie – stopień naukowy doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki na podstawie rozprawy doktorskiej *Funkcjonowanie szkół wiejskich w świetle losów absolwentów 1956-1996 (na przykładzie gminy Regimin)* napisanej pod kierunkiem naukowym prof. dra hab. Mirosława J. Szymańskiego. Recenzentami w przewodzie doktorskim byli: prof. dr hab. Jerzy Niemiec i dr hab. Rafał Piwowarski.
3. **Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych**
 - 1986-2005 - nauczyciel nauczania początkowego w Szkole Podstawowej w Pniewie-Czeruchach;
 - 2003-2009 - wykładowca w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Ciechanowie;
 - 2003-2014 - nauczyciel akademicki w Wyższej Szkole Pedagogicznej TWP w Warszawie;
 - 2004-2016 - adiunkt w Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach;
 - 2016- asystent w Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach.
4. **Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art.16 ust.2 z dnia 14 marca 2003 r. O stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz.595 ze zm.)**

Jako rozprawę habilitacyjną przedstawiam monografię: Tyluś U. *Ubóstwo dzieci i młodzieży w środowisku wiejskim jako problem społeczny i edukacyjny*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2016, ss. 350; recenzenci: prof. zw. dr hab. Stanisław Palka, prof. zw. dr hab. Mirosław J. Szymański.

Ubóstwo to poważny problem społeczny, zagrażający egzystencji ludzi. Szczególnie jest ono niebezpieczne dla młodego pokolenia dorastającego w trudnych warunkach ekonomicznych swojej rodziny. Niebezpieczeństwo egzystencji dzieci w ubóstwie przejawia się w szerokim spektrum wielowymiarowych konsekwencji w każdej ze sfer ich życia, zarówno w kontekście teraźniejszości, jak i przyszłości. Chociaż na dzieciach i młodzieży nie spoczywa odpowiedzialność za sytuację gospodarczą, ekonomiczną, polityczną kraju i swojej rodziny, niestety, bezwzględnie podlegają one procesowi wrastania w sferę niedostatku materialnego i powielania w przyszłości sytuacji swojej rodziny. Dane statystyczne pokazują, iż ogromna rzesza młodych ludzi dorasta w trudnych warunkach materialnych swoich rodzin. W Polsce - jak podają analizy statystyczne – szczególnie zagrożeni ubóstwem ekonomicznym są ludzie młodzi, w tym dzieci. W 2014 roku zasięg ubóstwa skrajnego wśród dzieci i młodzieży do lat 18 osiągnął ponad 10%, a osoby w tym wieku stanowiły prawie jedną trzecią populacji zagrożonej ubóstwem skrajnym. Ponad 60% tych dzieci mieszkało na wsi (A. Bieńkuńska 2015).

Ze względu na ważny społecznie i moralnie problem egzystencji ludzi w ubóstwie, w przedstawionej rozprawie habilitacyjnej, jako podstawową kategorię analizy wybrałam ubóstwo dzieci i młodzieży w środowisku wiejskim. W zaprezentowanej publikacji próbuję nakreślić charakterystykę współczesnej rzeczywistości, wydobywając te zjawiska społeczne i edukacyjne, które nie mogą być obojętne dla środowiska szkolnego i lokalnego. Opisy sytuacji i ich interpretacja powinny stać się podstawą refleksji i namysłu do podejmowania skutecznych rozwiązań w polityce społecznej i oświatowej.

Inspiracją do przeprowadzenia badań i napisania pracy *Ubóstwo dzieci i młodzieży w środowisku wiejskim jako problem społeczny i edukacyjny* była bezpośrednia obserwacja ubogich rodzin wiejskich, studia teoretyczne dotyczące problemu ubóstwa oraz udział w spotkaniach i seminariach konsultacyjnych Zespołu do spraw przeciwdziałania biedzie małych dzieci i rodzin organizowanych pod Honorowym Patronatem Rzecznika Praw Obywatelskich Janusza Kochanowskiego. Zgłębianie wiedzy dotyczącej problemów ubóstwa dzieci i poznawania możliwości ich wsparcia oraz łączenia jej z bezpośrednią obserwacją skłoniło mnie do refleksji, porównań teoretycznych założeń w odniesieniu do praktyki społecznej. Zrodziło to wiele wątpliwości. Pojawiły się pytania o egzystencję dzieci ze wsi żyjących w warunkach ubóstwa ekonomicznego w perspektywie ich codziennego życia oraz nadchodzącej przyszłości, a także o rodzaj ich wsparcia przez środowisko szkolne i samorząd lokalny. Penetracje badawcze prowadzone w środowisku jednej z gmin woj. mazowieckiego rozstrzygnęły wiele

nurtujących kwestii i skłoniły mnie do opublikowania wyników w pracy *Ubóstwo dzieci i młodzieży w środowisku wiejskim jako problem społeczny i edukacyjny*.

Praca ma następujący układ treści: Wprowadzenie, Zjawisko ubóstwa w Polsce, Dzieci i młodzież w sferze ubóstwa, Metodologia i założenia badań własnych, Dorastanie dzieci i młodzieży w warunkach ubóstwa - wieloaspektowa analiza przypadków, Budowanie kapitału społecznego w środowisku jednej gminy, Wnioski z badań i propozycje wsparcia, Załączniki, Bibliografia, Wykaz tabel, wykresów i schematów, Summary.

Konstrukcję teoretyczną zaprezentowanej książki rozpoczynają rozważania wyjaśniające istotę ubóstwa jako groźnego zjawiska, powodującego wiele niekorzystnych następstw i konsekwencji o charakterze personalnym i społecznym. Podstawy wiedzy o istocie ubóstwa w ujęciu różnych autorów są niezbędnym etapem do uświadomienia, co kryje się pod pojęciem ubóstwo, jaka jest jego istota oraz możliwości pomiaru. W rozważaniach teoretycznych próbuję także wyeksponować specyficzne cechy i dynamikę pauperyzacji społeczeństwa polskiego oraz proces postrzegania zjawiska ubóstwa w ujęciu retrospektywnym i współczesnym. Zjawisko ubóstwa w Polsce charakteryzuję na podstawie literatury przedmiotu, raportów i danych statystycznych.

Ze względu na interesującą mnie tematykę, szczególną uwagę skierowałam na środowisko wiejskie. Biorąc pod uwagę literaturę przedmiotu, moim zamierzeniem było zaprezentowanie, od czasów powojennych do współczesności, charakterystycznych zjawisk w środowisku wiejskim, które wywarły duży wpływ na organizowanie niekorzystnych warunków życia jej mieszkańców. Proces ubożenia społeczności wiejskiej rozpatrzę na tle procesów, które były konsekwencją przemian polityczno-gospodarczych w czasach socjalistycznych i transformacji ustrojowej. Zgromadzona wiedza na podstawie literatury, upoważnia do sformułowania stwierdzenia, że zjawiska gospodarczo-ekonomiczne kraju przed i po 1989 roku uderzały bezpośrednio w funkcjonowanie części społeczeństwa wiejskiego. Zatem przemiany polityczne, gospodarcze i ekonomiczne zachodzące w czasach powojennych nie były obojętne dla organizowania warunków życia mieszkańców w środowisku wiejskim. Polityka rolna w okresie utrwalania ustroju socjalistycznego wykreowała specyficzne warunki funkcjonowania gospodarstw rolnych i życia rolników. Nadmierna ingerencja państwa w swobodę planowania działalności hamowała inicjatywę i rozwój przedsiębiorczości właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych oraz blokowała możliwości bogacenia się rolników. Środowisko wiejskie, a szczególnie chłopci, stali się narzędziem do urzeczywistniania założeń ustroju socjalistycznego. Czasy transformacji systemowej po 1989 roku, szczególnie w początkowym okresie, i towarzyszące przemiany instytucjonalno - gospodarcze spowodowały bardzo trudną

sytuację nieprzygotowanych do tych zmian rolników, a szczególnie pracowników PGR-ów, właścicieli małych gospodarstw chłopskich, ludzi mało kreatywnych, przyzwyczajonych do ideologicznych i schematycznych założeń ustroju socjalistycznego. Przejawy niekorzystnych zjawisk miały bezpośredni wpływ na kondycję ekonomiczno-społeczną części ludności wiejskiej. Kreowały także trudne warunki życia rodzinom wiejskim i ich dzieciom, których poziom egzystencji niejednokrotnie wskazywał na życie w ubóstwie.

W drugiej części rozważań teoretycznych podjęłam analizę problemu ubóstwa dzieci i młodzieży. Omówienie zagadnień rozpoczęłam od przedstawienia zasięgu ubóstwa młodych ludzi, a więc od istotnego aspektu, odzwierciedlającego obraz demograficzny młodego pokolenia społeczeństwa polskiego dorastającego w trudnych warunkach swoich rodzin. Zasięg ubóstwa dzieci i młodzieży przedstawiłam w kontekście struktury demograficznej rodzin, populacji dzieci i młodzieży oraz w odniesieniu do stopy ubóstwa całego społeczeństwa. W kontekście podjętej tematyki zwróciłam uwagę na swoiste problemy ubóstwa dzieci i młodzieży ze wsi. Analiza literatury oraz informacje z raportów umożliwiają sformułowanie stwierdzenia, że przestrzeń społeczna wsi dla ubogiej społeczności jest ograniczonym obszarem rozwojowym z nikłym potencjałem alternatywnych stylów życia.

Obszarem teoretycznych analiz uczyniłam także takie kwestie, jak: proces rozwoju i socjalizacji w rodzinie ubogiej, psychospołeczne problemy dzieci dorastających w ubóstwie, edukacja dzieci i młodzieży obciążonych problemem ubóstwa, szkoła wobec dziecka z rodziny ubogiej, wsparcie społeczne dzieci i młodzieży z rodzin ubogich. Omawiane konteksty teoretyczne ukazują niewystarczający poziom procesu rozwoju oraz socjalizacji dzieci i młodzieży z rodzin ubogich. Spowodowany on jest nie tylko brakiem środków finansowych na zaspokojenie podstawowych potrzeb, ale również niekorzystnymi zjawiskami, które wynikają z niedostatecznego poziomu realizacji funkcji rodziny (H. Cudak 2010, Cz. Kępski 2011, J. Lustig 2001). Zaburzony proces rozwoju i socjalizacji w rodzinie ubogiej w połączeniu z odczuwanymi negatywnymi emocjami wynikającymi z powodu odrzucenia, izolacji w środowisku rówieśniczym czy szkolnym prowadzi w wielu przypadkach do powstawania psychospołecznych problemów dzieci i młodzieży (H. Marzec 2001, A. Marzec-Tarasińska 2011, M. Sendyk 2003).

Swoistość pojawiających się problemów dzieci i młodzieży obciążonych problemem ubóstwa dotyczy także dostępu do edukacji, który wyznaczony jest czynnikami obiektywnymi i subiektywnymi. Obiektywne wyznaczniki tworzą bariery społeczne w równym dostępie do edukacji (J. Domalewski 2006, Z. Kwieciński 2000, M.J. Szymański 2001, D. Waloszek 2010). Polityka segregacji szkolnej dotyczy także przepływu uczniów do lepszych i gorszych

segmentów systemu nauki szkolnej, a więc lepszych lub gorszych szkół średnich i szkół wyższych (H. Domański 2010, E. Tarkowska 2005). Czynnikiem subiektywnym określa zróżnicowany potencjał aspiracji edukacyjnych. W rezultacie dzieci pochodzące z rodzin ubogich dużo rzadziej odnoszą sukcesy edukacyjne, a także częściej wybierają szkoły niższego szczebla niż ich rówieśnicy z rodzin lepiej sytuowanych. Natomiast szkoły – według raportów - nie są w pełni przygotowane do wyrównywania szans edukacyjnych dzieci ze środowisk ubóstwa. Wykazują braki i niedociągnięcia w tym zakresie, a niektóre praktyki szkolne prowadzą nawet do stygmatyzacji oraz wyzwalają mechanizmy, które utrwalają nierówności społeczne (R. Dolata, 2008; E. Tarkowska 2007).

Rozważania teoretyczne, liczne raporty, ekspertyzy i badania empiryczne skłaniają do pilnego zwrócenia uwagi na problem człowieczeństwa dzieci uwikłanych w marazm egzystencjalny swoich rodzin. Współczesne humanistyczne podejście zmusza do traktowania każdej jednostki jako szczególnej indywidualności wymagającej uwagi społecznej i edukacyjnej, wsparcia, a w razie potrzeby kompensacji. Dlatego tak ważne jest zgłębianie zakresu badań, koncentrujących się nie tylko na ilościowej identyfikacji zjawiska ubóstwa w skali środowiska lokalnego, regionu czy kraju. Ważny etap badań nad ubóstwem – zdaniem Stanisławy Golinowskiej (2007) - polega na wskazaniu wagi innych aspektów wymiarów życia ludzkiego niż tylko materialny, który dotyczy dynamiki rozwoju i wzmacniania się niekorzystnych sytuacji w jakości życia człowieka. Chodzi tu przede wszystkim o rozpoznawanie charakterystycznych warunków, które ukazują istotę życia w ubóstwie i z ubóstwem. Rozpoznanie to jest konieczne do określania skali deprivacji potrzeb dzieci i młodzieży oraz opracowania właściwej strategii przeciwdziałania ekskluzji i budowania strategii wychodzenia z niej.

Charakterystyka aktualnych problemów ubóstwa w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji w środowiskach wiejskich oraz swoistych problemów dzieci z rodzin ubogich, tworzy postawy do analizy badań własnych i lepszego zrozumienia przez czytelnika istoty problemów, które dotyczą dzieci z ubogich rodzin wiejskich.

Mając na uwadze powyższe rozważania i własne ujęcie definicyjne ubóstwa - *Ubóstwo to zjawisko dotyczące człowieka i grup społecznych, pojawiające się w wyniku braku środków finansowych, które ogranicza dostęp do dóbr rozpatrywanych w kontekście bio-psycho-społecznej podstawy egzystencji. Jego skutkiem jest niemożność pełnego uczestnictwa jednostek w życiu społecznym, doprowadzając niejednokrotnie do odmienności kulturowej i wykluczenia społecznego* – podjęłam się próby przeprowadzenia diagnozy wśród dzieci i młodzieży z ubogich rodzin wiejskich.

Dlatego celem poznawczym uczyniłam poszerzenie wiedzy o warunkach dorastania oraz możliwościach rozwojowych dzieci i młodzieży z ubogich rodzin wiejskich w środowisku rodzinnym, szkolnym, rówieśniczym i lokalnym. Zaprezentowany obszar poznawczy wymagał zróżnicowanego podejścia metodologicznego. Dlatego moje badania miały charakter jakościowo-ilościowy. Do osiągnięcia zamierzonych celów opracowałam *Model poszerzonej diagnozy – wieloaspektowość poznawcza problemu ubóstwa dzieci i młodzieży*. Metodą podstawową uczyniłam studium przypadków, a metodą uzupełniającą - metodę sondażu diagnostycznego.

W kontekście swoich zainteresowań badawczych wykorzystałam metodę jakościowego studium przypadku o charakterze autotelicznym i instrumentalnym, zaproponowaną przez Roberta E. Stake. Diagnoza konkretnego przypadku ma służyć pogłębianiu wiedzy o szerszym zjawisku i wyciągnięciu bardziej ogólnych wniosków. Przypadki tworzą uogólnienia na podstawie doświadczeń osobistych, a przy spotkaniu z kolejnym przypadkiem z tego rodzaju można powołać się na znane znaczenia, wzmacniając je lub modyfikując (R. Stake, D. Trumbull 1982). Aby przekaz wiedzy był miarodajny i na wysokim poziomie wiarygodności w ramach metody podstawowej (studium przypadków), zastosowałam dwie techniki: wywiad i obserwację. Wywiad miał charakter modernistyczny (A. Fontana, J. H. Frey 2009) i kreatywny (J. Douglas 1985). Przeprowadzony był indywidualnie i grupowo. Uczestniczyli w nim rodzice, dzieci i młodzież oraz niekiedy członkowie dalszej rodziny. Był on organizowany w zależności od zastanych okoliczności rodzinnych i okazywanych oczekiwań respondentów. Do potrzeb badań studium przypadków opracowałam następujące kwestionariusze wywiadów:

- kwestionariusz wywiadu dla rodziców;
- kwestionariusz wywiadu dla dzieci i młodzieży, składający się z trzech wyodrębnionych problemowo części: sytuacja szkolna; samopoczucie w rodzinie, szkole i grupie rówieśniczej; możliwości i perspektywy życiowe.

W badaniach wykorzystałam także metodę sondażu diagnostycznego, należącą do grupy metod ilościowych. Dla potrzeb badań w ramach metody sondażu diagnostycznego zastosowałam następujące techniki: wywiad częściowo skategoryzowany, socjometrię, ankietę. Wywiad częściowo skategoryzowany został przeprowadzony wśród nauczycieli – wychowawców oraz pracowników Ośrodka Pomocy Społecznej. Technika socjometryczna zastosowana była wśród uczniów w celu zdobycia wiedzy na temat stosunków interpersonalnych, w tym zwłaszcza uczuć sympatii, obojętności i antypatii do uczniów ujętych w badaniu przez rówieśników swojej klasy. Kwestionariusz ankiety został przeprowadzony wśród nauczycieli, do

których uczęszczali lub nadal uczęszczają wyszczególnieni w badaniu uczniowie. Pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety dotyczyły rozpoznania sposobu myślenia i działania nauczycieli oraz poznania istniejących warunków we współczesnej szkole w zakresie wyrównywania szans edukacyjnych uczniów z rodzin ubogich. Zgromadzone informacje za pomocą metod jakościowo-ilościowych ukazały całościowy obraz ubóstwa dzieci i młodzieży jako problemu społecznego i edukacyjnego.

Wykorzystane metody posłużyły także do uzyskania wielu perspektyw w zakresie poznania i określenia stopnia powtarzalności występujących faktów i zdarzeń, co w ujęciu Davida Silvermana (2007) nazywane jest triangulacją diagnozy, albo – jak nazywa to N. Denzin (1978) – triangulacją źródeł, a więc gromadzenia informacji od różnych osób w celu porównania opinii i sądów, i tym samym uniknięcia stronniczości. Zatem w moich badaniach źródłami informacji są dzieci z rodzin ubogich, ich rodzice, koledzy i koleżanki, członkowie rodzin oraz nauczyciele i pracownicy socjalni.

Badania przeprowadziłam w dwóch etapach: wstępnym i właściwym. Etap wstępny zawierał działania zmierzające do ustalenia doboru próby badawczej z populacji rodzin funkcjonujących w środowisku wiejskim. Etap badań właściwych dotyczył gromadzenia danych za pomocą wybranych metod, technik i opracowanych narzędzi badawczych według zaprojektowanej koncepcji badań. W wyniku badań pilotażowych wytypowałam pięć ubogich rodzin wiejskich, które legitymują się charakterystycznymi cechami strukturalnymi, funkcjonowania i egzystencji. Specyfikę rodzin uwidaczniają następujące cechy:

- 5-osobowa rodzina, w której występuje problem przewlekłej choroby ojca – troje dzieci na utrzymaniu;
- 6-osobowa rodzina posiadająca niewielkie gospodarstwo rolne doświadczająca konsekwencji utraty pracy przez ojca – czworo dzieci na utrzymaniu;
- 13-osobowa rodzina wielodzietna funkcjonująca w środowisku „popegeerowskim” – obecnie sześcioro dzieci na utrzymaniu;
- 12-osobowa rodzina naznaczona problemem alkoholowym i przemocą – aktualnie troje dzieci na utrzymaniu;
- 4-osobowa rodzina posiadająca niewielkie gospodarstwo rolne z jednym dzieckiem na utrzymaniu.

Drugi etap organizacyjny wyznaczały badania właściwe. Składały się one z dwu części. Zamierzeniem pierwszej części badań była diagnoza wieloaspektowej sytuacji dzieci i młodzieży z ubogich rodzin wiejskich, druga zaś odnosiła się do rozpoznania możliwości pomo-

cowych oferowanych przez środowisko szkolne oraz inne instytucje funkcjonujące w środowisku lokalnym.

Prace badawcze przeprowadziłam w jednej z gmin województwa mazowieckiego. Rozpoczęłam je w drugiej połowie 2011 roku badaniami pilotażowymi, natomiast właściwie w sierpniu 2012 roku, a zakończono w październiku 2014 roku. Zatem prawie 35–miesięczny kontakt z diagnozowanymi rodzinami z niewielkimi przerwami ze względu na różnego rodzaju trudności, dostarczył wielu nie do opisanego przeżyć, emocji oraz podstaw do refleksji. Wykorzystanie modelu poszerzonej diagnozy ukazało pełne ujęcie faktów, które przedstawia dwuobrazową rzeczywistość: warunki i konsekwencje dorastania dziecka w ubogiej rodzinie wiejskiej oraz poziom rzeczywistego wsparcia lokalnego. Tok przyjętych badań umożliwił mi uporządkowanie wiedzy w następujących zakresach tematycznych:

Style życia rodzin dzieci z różnych środowisk ubóstwa

Diagnoza sytuacji antropologicznej wybranych rodzin umożliwiła bezpośredni wgląd w indywidualne ludzkie losy. Ukazała ona aktualne i rzeczywiste warunki dorastania dzieci w ubogich rodzinach wiejskich. Wprawdzie każda z rodzin wykazuje różnorodność w swojej istocie warunków egzystencjalnych, aczkolwiek w każdym rozpatrywanym przypadku niewystarczające. Niewystarczalność rozpatrywana na płaszczyźnie zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych w rodzinie odnosi się przede wszystkim do potrzeby akceptacji i bezpieczeństwa, jakości odżywiania, estetyki ubioru, warunków mieszkaniowych, rozbudzania potencjału kulturowego, tworzonych klimatu rodziny. Każda rodzina i jej charakterystyczne sytuacje są niepowtarzalne. Choć sytuacje życiowe badanych rodzin kreowane są w tych samych warunkach ubóstwa, to jednak każda z nich dysponuje innym kapitałem społecznym i kulturowym. Organizuje także zupełnie odmienne możliwości i perspektywy rozwoju swoim dzieciom.

Funkcjonowanie ucznia z rodziny ubogiej w warunkach szkoły wiejskiej

Analiza badań dotyczących funkcjonowania ucznia z rodziny ubogiej w warunkach szkoły wiejskiej zwraca uwagę nie tylko na zróżnicowany poziom osiągnięć szkolnych uczniów i często niechęć ich do nauki. Analiza badań ujawnia także krzywdzące zjawiska, które mają miejsce w środowisku szkolnym. Wynikają one głównie z odmiennego sposobu postrzegania grupy uczniów z rodzin ubogich w kontekście przyjętych standardów i oczekiwań społecznych w pracy szkoły. Niechętne postawy wobec ubogich wpływają na stygmatyzację tych uczniów i w konsekwencji dalsze pogłębianie różnicowań społecznych. Obserwacje i wnioski z badań w zakresie zachodzących złożonych procesów w środowisku szkolnym pozwalają na sformułowanie stwierdzenia, iż problemy dzieci z rodzin ubogich są stałym

elementem wkomponowanym w obraz funkcjonowania ich w roli ucznia, kolegi. Bowiem każde z nich doświadcza negatywnych sytuacji o różnej skali konsekwencji edukacyjnych i interpersonalnych.

Samopoczucie dzieci i młodzieży w domu rodzinnym, szkole i grupie rówieśniczej

Fakty z życia rodzinnego, nagromadzone doświadczenia w środowisku szkolnym i rówieśniczym o różnym zabarwieniu emocjonalnym dają podstawy do kształtowania samopoczucia i budowania sfery własnej wartości dzieci i młodzieży z ubogich rodzin wiejskich. Analiza wypowiedzi respondentów pozwala na sformułowanie wniosku, iż pomimo różnych, czasami niekorzystnych sytuacji domowych, począwszy od niewystarczających warunków materialnych, po niezaspokojenie podstawowych potrzeb bezpieczeństwa, dzieci z ubogich rodzin wiejskich czują się najpewniej w środowisku rodzinnym. Świadczyć to może o wysokim poczuciu przynależności dzieci do konkretnej kategorii społecznej, zróżnicowanej w poszczególnych środowiskach rodzinnych. Wypracowane zdolności przystosowawcze mogą być tak silne, że nawet w obliczu braku ciepła emocjonalnego i niedogodności innych warunków życiowych dzieci przywiązują się do środowiska rodzinnego (R.H. Schaffer, 2008, s.128-133). Subiektywne „zadomowienie się” młodych ludzi uświadamia, iż w środowisku szkolnym czują się obco i niepewnie, a ich status w grupie rówieśniczej i samopoczucie znacznie odbiega od normy.

Możliwości rozwojowe i perspektywy życiowe młodego pokolenia wiejskiego

Badania ujawniają, iż poziom potrzeb ogólnorozwojowych dzieci i młodzieży z rodzin ubogich jest bardzo niski. Bowiem w grupie badanego młodego pokolenia najczęściej można spotkać tych, którzy nie wykazują potrzeb ogólnorozwojowych albo nie potrafią sprecyzować swoich zainteresowań i określić swoich potrzeb poznawczych. Nieliczni wykazują predyspozycje i chęci do zaspokojenia potrzeb ogólnorozwojowych. Jednak najczęściej tłumione są one w zarodku, ponieważ albo nie mają szans na ich realizację, albo tylko w znikomym stopniu.

Identyfikacja młodego pokolenia z aktualnymi warunkami egzystencji swojej rodziny

Analiza biografii młodych ludzi ukazuje zakresy identyfikacji młodego pokolenia z aktualnymi warunkami egzystencji swojej rodziny. Wskazuje na to uzyskany poziom wykształcenia przez najstarsze dzieci z badanych rodzin, który jest zbliżony z wykształceniem ich rodziców. Także preferowane zachowania, wybory, aspiracje edukacyjne i zawodowe najmłodszego pokolenia wskazują w znacznej części na podobieństwo akceptowanych wzorów przez najbliższe ich środowisko rodzinne. Tworzy to jednocześnie w większym lub mniejszym

stopniu transmisyjną ciągłość rozwojową narzuconą przez środowiskowo rodzinne, wyznaczającą zarazem drogę do dorosłości.

Wyrównywanie przez szkołę szans edukacyjnych uczniów

Rozpoznany obraz pracy szkół, świadomości i działań nauczycieli jednej gminy utwierdza w przekonaniu o istnieniu połowicznej realizacji założeń idei wyrównywania szans. Analiza sytuacji szkolnych i wypowiedzi nauczycieli uwidaczniają istotny fakt, że w procesie edukacyjnym zabiegi pedagogiczne skoncentrowane są na organizowaniu wsparcia materialnego i włączania uczniów z problemem ubóstwa tylko w obszar działań dydaktyczno-wyrównawczych. Powoduje to, że zaniedbywane są inne sfery, które mogą wpływać na wszechstronny rozwój i być dobrą inwestycją na przyszłość. Sprawia to wrażenie, że dziecko jest postrzegane tylko w roli ucznia, a pomoc szkoły w zakresie zmiany jego życia jest dla nauczyciela zjawiskiem niezrozumiałym. W konsekwencji szkoły okazują bezsilność wobec poprawy sytuacji dzieci z rodzin ubogich.

Partycypacja samorządowa we wspieraniu rozwoju dzieci z rodzin ubogich

Zakres partycypacji samorządowej ma charakter tradycyjny. Skupia się głównie na pomocy finansowej, poradnictwie specjalistycznym oraz niskim poziomie wykorzystania zasobów i aktywizacji potencjału lokalnego. Wdrażane strategie służą przede wszystkim kompensacji i terapii anizeli profilaktyce. Potrzeby efektywnej wczesnej edukacji i dokładnej diagnozy dzieci – wzorem praktyk zagranicznych – nie są uwzględnione w kierunkach działań zmierzających do osiągnięcia priorytetowego celu. Edukacja tych dzieci rozpoczyna się wraz z wejściem ich w obowiązek szkolny. Brakuje konkretnych programów środowiskowych na rzecz zrównoważonego rozwoju wszystkich mieszkańców gminy.

Zaprezentowane badania w omawianej publikacji nie tylko pomnażają wiedzę o istnieniu niekorzystnych warunków dorastania młodego pokolenia obciążonego problemem ubóstwa w środowisku rodzinnym, szkolnym i lokalnym. Ukazują problemowe konteksty sytuacyjne szkół oraz samorządu lokalnego, które uniemożliwiają wyrównywanie szans i jednocześnie utrwalają nierówności społeczne. Wprawdzie wnioski z badań powstały na podstawie zdarzeń o charakterze jednostkowym, ponieważ diagnoza dotyczy jednej z gmin województwa mazowieckiego. Jednak sądzę, na podstawie wyników wcześniej przeprowadzonych badań, iż jest to problem wielu gmin w Polsce.

Wychwycone bariery, jakie napotykać rodziny ubogie i ich dzieci uświadamiają, iż ubóstwo dzieci to poważny problem społeczny i edukacyjny. Wymagają one wzmożenia dyskusji, refleksji z jednoczesnym wypracowaniem racjonalnych rozwiązań dotyczących dobrego przygotowania nauczycieli do spełniania funkcji opiekuńczo-wychowawczych i organizowa-

nia wielokierunkowych możliwości wyrównywania szans edukacyjnych w środowisku szkolnym i lokalnym.

Poznanie warunków dorastania oraz możliwości rozwojowych dzieci i młodzieży z ubogich rodzin wiejskich w środowisku rodzinnym, szkolnym, rówieśniczym i lokalnym posłużyło wzbogaceniu wiedzy teoretycznej z pedagogiki społecznej w zakresie następujących obszarów:

- Pomnażania wiedzy o istnieniu niekorzystnych warunków dorastania i rozwoju młodego pokolenia obciążonego problemem ubóstwa w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym;
- Budowania wiedzy ogólnej opartej na poznaniu doświadczeń jednostkowych dzieci i młodzieży z ubogich rodzin wiejskich;
- Wykorzystania wiedzy o problemach wyrównywania szans edukacyjnych dzieci z rodzin ubogich w środowisku szkolnym, umożliwiającej podejmowanie racjonalnych rozwiązań w procesie kształcenia przyszłych nauczycieli;
- Dostarczenia wiedzy o znaczeniu kapitału społecznego środowiska lokalnego w procesie wspierania uczniów z ubogich rodzin.

Zgromadzona wiedza stała się punktem wyjścia do:

- Określenia problemów i barier, jakie napotykają rodziny ubogie i ich dzieci w warunkach domowych, szkolnych, rówieśniczych i lokalnych;
- Opracowania na ich podstawie propozycji łagodzenia skutków życia w biedzie dzieci i młodzieży wiejskiej poprzez organizowanie wsparcia przez szkołę przy współudziale samorządu lokalnego;
- Zbudowania programu wspierającego rozwój uczniów przy współudziale szkoły, rodziców i środowiska lokalnego.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć

Dorobek naukowy przed doktoratem: 1 artykuł, 2 recenzje książek.

Po uzyskaniu stopnia naukowego doktora opublikowałam 18 pozycji zwartych jako autor, współautor i redaktor naukowy, w tym: 3 monografie (w tym także wskazana praca do postępowania habilitacyjnego), 1 podręcznik akademicki, 6 monografii wieloautorskich pod współredakcją, współautorski innowacyjny program przeznaczony do realizacji na I etapie edukacyjnym szkoły podstawowej, 6 pod współredakcją przewodników metodycznych dla nauczycieli oraz współautorskie opracowanie diagnostyczne dostosowane do potrzeb programu; 67 tekstów, w tym: 33 teksty w języku polskim będące rozdziałami w monografiach,

19 tekstów zamieszczonych w czasopiśmie polskim (6 obecnie znajduje się na liście MNiSW, w tym 1 na liście ERIH), 15 tekstów opublikowanych za granicą w językach kongresowych (6 współautorskich) oraz recenzja wydawnicza książki.

Działalność naukowo-badawcza

Długoletnia praktyka zawodowa na stanowisku nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej umożliwiła mi bezpośrednią obserwację rzeczywistości środowiska wiejskiego i zetknięcie się z wieloma problemami szkoły wiejskiej. Poznawanie funkcjonowania szkoły wiejskiej umożliwiło mi konfrontację teoretycznych założeń (celów, funkcji i zadań) pracy szkół z rzeczywistością. Zrodziło to potrzebę zgłębiania kontekstów zaobserwowanych zjawisk oraz poznawania przyczyn pojawiających się problemów społeczno-oświatowych w środowisku wiejskim. Zaistniałe możliwości przyczyniły się do ukierunkowania moich zainteresowań naukowo-badawczych w czterech wiodących tematycznie obszarach:

- Przemiany społeczno-oświatowe zachodzące w środowisku wiejskim;
- Współczesne problemy szkoły wiejskiej;
- Wyrównywanie szans uczniów wiejskich szkół podstawowych w zakresie potrzeb edukacyjnych i społecznych;
- Zagadnienia pedagogiczno - dydaktyczne – refleksyjny praktyk.

Zakres tematyczny pierwszego obszaru zainteresowań naukowo-badawczego dotyczył dynamiki zmian dokonującej się w czasie transformacji ustrojowej w środowisku wiejskim, a więc w czasie wielkich przeobrażeń politycznych, społecznych i gospodarczych. Swoją uwagę zwróciłam szczególnie na procesy przemian oświatowych w środowisku wiejskim, zjawisko dynamizacji powszechności kształcenia i awansu społeczno-zawodowego młodzieży wiejskiej. Analizy zaprezentowane w opracowaniach naukowo-badawczych ukazują godny uwagi obraz przeobrażeń społeczno-oświatowych w środowisku wiejskim zachodzących na przestrzeni lat. Do wybranych moich opracowań z tematycznej kategorii pierwszego obszaru zaliczone mogą być między innymi:

- Monografia:
 - U. Tyluś, *Szkoła wiejska - dawniej i dziś*, Wyd. PWSZ, Ciechanów 2004, ss.158.
- Rozdziały w monografiach:
 - U. Tyluś, *Dynamizacja zasięgu powszechności kształcenia w aspekcie przemian społeczno – oświatowych środowiska wiejskiego*, (w:) *Człowiek i kosmos*, red. E. Jarmoch, A.W. Świdorski, Wyd. Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Siedlce 2009, s.333-345.

- U. Tyluś, *Oczekiwania i aspiracje życiowe młodzieży wiejskiej w kontekście przemian społeczno-kulturowych*, (w:) *Edukacja Równość czy jakość?*, red. J. Łukasik, I Nowosad, M.J. Szymański Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 90-102.

➤ Artykuły w czasopismach:

- U. Tyluś, *Kariera zawodowa uczniów wiejskich szkół podstawowych*, „Nowa Szkoła”, 2003, nr 2, s.42-44.
- U. Tyluś, *Zarys problemów oświaty wiejskiej w ujęciu historycznym*, „Pedagogika at utylitatem disciplinae” 2008, rocznik 4, s. 69-78.

W ramach drugiego obszaru badawczego podejmuję zagadnienia dotyczące charakterystycznych problemów szkoły wiejskiej, a szczególnie dotyczących nauczycieli. W początkowej fazie analiz naukowo-badawczych, dotyczących współczesnych problemów szkoły wiejskiej, skoncentrowałam uwagę na kwestii dynamiki rozwoju zawodowego nauczycieli, aspektach wprowadzania reformy edukacyjnej, merytorycznym przygotowaniu nauczycieli do pracy w środowisku wiejskim. Z uwagi na cechy środowiska wiejskiego, przejawiające się rozproszeniem lokalnym, dominacją zatrudnienia w działach gospodarki związanej bezpośrednio z rolnictwem oraz niższym niż w mieście poziomem potrzeb kulturalnych i obiektywnie mniejszymi możliwościami ich zaspokojenia, istotna jest rola nauczycieli jako kreatorów przestrzeni edukacyjnej, kulturowej i społecznej. Nauczyciele pracujący w szkole wiejskiej mają trudniejsze zadania do wykonania od każdej innej szkoły tego samego typu, ponieważ chcąc rzetelnie urzeczywistniać założenia pracy szkoły i osiągać wysokie wyniki muszą przełamywać wiele barier i ograniczeń kulturowo-społecznych. Powinni posiadać także odpowiedni poziom wiedzy i kompetencji, które umożliwią profesjonalną realizację funkcji szkoły wiejskiej, czyniąc z niej centrum edukacyjne i prorozwojowe dla potrzeb lokalnych. Do wybranych publikacji z tego obszaru mogę zaliczyć:

➤ Rozdziały w monografiach:

- U. Tyluś, *Współczesne problemy nauczyciela szkoły wiejskiej*, (w:) *Współczesne problemy pedeutologii i edukacji*, red. E. Sałata, St. Ośko, Wydawnictwo Instytut Technologii Eksploatacji, Radom 2007, s.79-85.
- U. Tyluś, *Opinie nauczycieli szkół wiejskich o jakości ich przygotowania do wykonywanego zawodu przez szkoły wyższe*, (w:) *Dylematy edukacyjne współczesnego*

człowieka, a jakość kształcenia w szkole wyższej, red. B. Sitarska, T. Droba, K. Jankowski Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2008, s.219-227.

- U. Tyluś, *Edukacja permanentna jako szczególny obszar doskonalenia zawodowego nauczycieli*, (w:) *Edukacja permanentna dorosłych w dobie przemian*, red. T. Zacharuk, B. Boczukowa, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009, s.187-211.
 - U. Tyluś, *Doskonalenie kompetencji nauczycieli koniecznością wobec współczesnych nierówności społecznych*, (w:) *Jakość kształcenia w szkole wyższej wobec wyzwań współczesności*, red. B. Sitarska, K. Jankowski, R. Droba, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2011, s. 197- 203.
 - U. Tyluś, *Współczesny nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej. Realia i wyzwania*, (w:) *Edukacja polska w konstelacji europejskiej*, red. K. Żegnałek, Wyd. Uniwersytet Przyrodniczo - Humanistyczny, Siedlce 2013, s. 205-230.
 - U. Tyluś, *Trudności nauczycieli wiejskich szkół podstawowych w procesie kształcenia uczniów edukacji wczesnoszkolnej i sposoby ich przezwycięzania*, (w:) *Profesjonalizm i rozwój nauczyciela w ciągu życia- od wczesnej do późnej dorosłości*, red. N.G. Piłkuła, J. M. Łukasik, K. Jagielska, Wyd. Impuls, Kraków 2016, s. 105-124.
- Artykuł w czasopiśmie:
- U. Tyluś, *Kondycja edukacji wczesnoszkolnej w środowisku wiejskim*, „Nowa Szkoła” 2006, nr 3, s.4-8.

Poszukiwania badawcze odsłoniły wiele problemów szkoły wiejskiej. Stały się podstawą do mojej refleksji osobistej i naukowej. Dokładna ich weryfikacja połączona z bezpośrednią obserwacją ukierunkowała moje zainteresowania naukowo-badawcze na zgłębianie problemu wyrównywania szans dziecka wiejskiego, a szczególnie dziecka z ubogiej rodziny wiejskiej. Tym samym uszczegółowiła tok moich zainteresowań badawczych w obszarze współczesnych problemów szkoły wiejskiej. Bogata literatura z tego zakresu prezentowana między innymi przez Z. Kwiecińskiego, T. Pilcha, M. J. Szymańskiego, E. Tarkowską, D. Waloszek oraz wielu innych naukowców, pozwoliła zrozumieć istotę tego problemu oraz sens wszczęcia działań naukowo- badawczych i poszukiwania rozwiązań pragmatycznych. Myśl przewodnią podjętej problematyki stanowił głównie: nauczyciel i uczeń szkoły funkcjonującej w środowisku wiejskim. Podejmując problematykę nauczyciela, zwracam szczególną uwagę na pedagogiczne konteksty jego pracy, tj. organizowanie warunków społeczno-

edukacyjnych uczniom dorastających w ubogich rodzinach wiejskich, potrzebujących pomocy i wsparcia, mających znikome szanse na sukces życiowy. Z jednej strony analiza badawcza ukazała obszary pracy nauczycieli, które są dalekie – jak to określa Paolo Freire – od pedagogiki wyzwolenia i mogą być podstawą do refleksji, dyskusji i wprowadzenia racjonalnych rozwiązań. Z drugiej zaś, zaobserwowane fakty ukazały trudne warunki dorastania dzieci z ubogich rodzin wiejskich i znikome szanse na osiągnięcie sukcesu poprzez środowisko rodzinne i szkolne. Problematykę omawianego obszaru zawarłam w następujących publikacjach:

➤ Monografia:

- U. Tyluś, *Ubóstwo dzieci i młodzieży w środowisku wiejskim jako problem społeczny i edukacyjny*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo – Humanistycznego, Siedlcach, 2016, ss. 350.

➤ Rozdziały w monografiach:

- U. Tyluś, *Deprywacja potrzeb edukacyjnych źródłem wykluczenia społecznego*, (w:) *Przeciw wykluczeniu społecznemu*, red. T. Zacharuk, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2010, s.99-105.
- U. Tyluś, *Szkoła wobec deprywacji społecznej z perspektywy ucznia biednego*, (w:) *Edukacja-wczoraj, dziś i jutro. Wyzwania i realia edukacyjne w kontekście przemian społecznych*, t. 1. red. E. Jagiełło, R. Matysiuk, U. Tyluś, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2012, s. 75- 100.
- U. Tyluś, *The proces of socjalizztion of children from poor familes and its social and its social and personal effects*, (w:) *Социализация личности на разных этапах возрастного развития: опыт, проблемы, перспективы*, Гродно 2012, s.191-194.
- U. Tyluś U., *Dzieci i młodzież w nierozwiązanej kwestii ubóstwa*, (w:) *Wyzwania szkolnej codzienności*, red. J.M. Łukasik, B. Stańkowski, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2015, s.245-260.
- U. Tyluś, *The problem of poverty among children and youth in Poland - their growth opportunities and consequences*, (w:) *Within the sphere of inclusions issues. Polish and Ukrainian scientific experience exchange*, red. A. Antas-Jaszczuk, A. Roguska, S. Nikitin, Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 151-167.

➤ Artykuły w czasopismach:

- U. Tyluś, *Szanse edukacyjne dziecka wiejskiego*, „*Życie Szkoły*” 2008, nr 9, s.10-15.
- U. Tyluś, *Образовательные возможности сельских детей*, "Вестник" Гродзенскаго дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, серія 3, № 1, 2010, с. 105-109.
- U. Tyluś, *Poverty of children and youth as a contemporary social problem*, *Zeszyty Naukowe Uczelni Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie* 2014, nr 4, s.7-15.
- U. Tyluś, *Ratujmy szlachetne marzenia dzieci i młodzieży! Wizja przyszłości dzieci z ubogich rodzin wiejskich*, *Biuletyn RPO, „Księga Ubogich 2010”*, s.186-199.
- U. Tyluś, *Inkluzja szkolna uczniów z rodzin ubogich – iluzja czy rzeczywistość?* „*Studia Edukacyjne*”, 2016, nr 38, s.161-185.
- U. Tyluś, *Dorastanie dzieci i młodzieży w warunkach ubóstwa-konsekwencje edukacyjne*, „*Ruch Pedagogiczny*” – artykuł został zatwierdzony i przyjęty do druku w 2017 roku.

Analiza teoretyczno-badawcza zawarta w tematycznych publikacjach dostarczyła odpowiedzi na wiele nurtujących pytań z zakresu warunków dorastania dzieci w rodzinie ubogiej oraz konsekwencji dla ich obecnej sytuacji egzystencjalnej, jak i przyszłości. Ukazała także niewystarczające działania pracy szkół w zakresie wyrównywania szans społecznych uczniów z rodzin ubogich, a nawet w niektórych przypadkach sytuacje zaprzeczające idei inkluzji szkolnej. Wieloletnie penetracje naukowo-badawcze dotyczące warunków egzystencji dzieci z rodzin ubogich i możliwości wyrównywania szans w środowisku szkoły wiejskiej oraz wnioski z badań stanowią podstawę rozważań przedstawionej pracy *Ubóstwo dzieci i młodzieży w środowisku wiejskim jako problem społeczny i edukacyjny* w postępowaniu habilitacyjnym. Traktuję ją jako osiągnięcie w rozumieniu art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. Wnioski wyprowadzone z badań oraz towarzysząca temu refleksja stały się inspiracją do zgłębiania tajników wiedzy i wzbogacania kontekstów teoretyczno- praktycznych w zakresie wyrównywania szans dziecka wiejskiego. Dlatego trzeci obszar moich zainteresowań naukowo-badawczych obejmuje wieloaspektowe zagadnienia wyrównywania szans uczniów w środowisku szkolnym. Podjętą problematykę zawieram w następujących publikacjach:

➤ Monografia:

- U. Tyluś, *W poszukiwaniu relacji ze światem i w świecie. Wspieranie procesów wychowania uczniów edukacji wczesnoszkolnej*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2015, ss. 229.

➤ Artykuły w monografiach:

- U. Tyluś, *Jan Amos Komeński wobec egalitaryzmu w oświacie*, (w:) *Jan Amos Komeński a Europa XVII wieku, Jan Amos Komensky und Europa im XVII. Jahrhunderts*, red. B. Sitarska, R. Mnich Wyd. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2012, s. 185-193.
- U. Tyluś, *Wyrównywanie szans edukacyjnych jako aktualny problem społeczny*, (w:) *Edukacja-wczoraj, dziś i jutro, Dyskurs wokół wybranych problemów społecznych i oświatowych*, t.3, red. E. Jagiełło, R. Matysiuk, U. Tyluś, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo - Humanistycznego, Siedlce 2012, s. 92-115.
- U. Tyluś., *Institutional education In the context of improving existential consciousness among own students*, (w:) *Наукові записки Малої академії наук України*, Київ 2013, s.184-188 (format A-3).
- U. Tyluś, S. Nikitin. *Ученики из бедных семей: педагогический вызов для школьного образования // Гуманітаризація і культура. Сшытак IV : зб. навук. прац выкладчыкаў, спецыялістаў і студэнтаў / Брэсц. дзярж. ун-т імя А.С.Пушкіна ; рэдкал.: Ул.П.Люкевіч (і інш.). – Брэст: Альтэрнатыва, 2012, s.105-112.*
- U. Tyluś, S. Nikitin, *Роль учителя начальных классов в процессе социального становления учеников*, (w:) *Повышение эффективности практической подготовленности будущего учителя к профессиональной деятельности*, Материалы Республиканской научно-практической конференции г. Минск, Минск 2013, s. 284-288.
- U. Tyluś, *School as the environment developing the process of selfupbringing among children and youth*, (w:) *Current Trends in Educational Science and Practice VI. International proceedings of scientific studies*, red. R. Nikolić, Wyd.Uzice –Serbia, 2013, s.74-81.
- U. Tyluś, *Wspieranie procesu egzystencjalnego uczniów współczesnej szkoły w aspekcie wychowania do samowychowania*, (w:) *Pedagogika dziecka*, red. M. Jurewicz, A. Pawluk – Skrzypek, Wyd. Polihymnia, Lublin 2014, s. 27-35.

➤ Artykuł w czasopiśmie:

- U. Tyluś, *Wczesna edukacja w obszarze wyrównywania szans – realia i obawy*, „Rozprawy Społeczne 2012” Tom VI, nr 2, s.39-53 (format A-3).

W zakresie problematyki wyrównywania szans chciałabym zwrócić szczególną uwagę na publikację *W poszukiwaniu relacji ze światem i w świecie. Wspieranie procesów wychowania uczniów edukacji wczesnoszkolnej*. Jest to monografia o teoretyczno-praktycznych założeniach, zawierająca gotowe propozycje programowe, służące uaktywnieniu działań poprzez organizowanie dla uczniów warunków do konstruowania wiedzy o sobie i o świecie, aby każdy z nich miał szansę na poszukiwanie relacji ze światem i możliwość aktywnego odnalezienia się w nim przy współpracy rodziców i innych sił społecznych środowiska lokalnego. Publikacja ta ma podbudowę empiryczną, ponieważ inspiracją do napisania jej stały się przede wszystkim wnioski z moich badań jakościowych, zawarte w pracy *Ubóstwo dzieci i młodzieży ze środowiska wiejskiego jako problem społeczny i edukacyjny*, odsłaniające rzeczywistość funkcjonowania dzieci i młodzieży w rodzinach ubogich.

Czwarty obszar moich zainteresowań naukowo-badawczych dotyczy popularyzowania wiedzy pedagogiczno-dydaktycznej o charakterze refleksyjnego praktyka. Zobowiązuje mnie do tego 19-letnia praktyka nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej i w związku z tym zdobyte doświadczenie zawodowe. Szczególnie bliskie są mi zagadnienia związane z procesem nauczania i wychowania na etapie edukacji wczesnoszkolnej. Dlatego w moim dorobku ważne miejsce zajmuje problem zagadnień pedagogicznych w zakresie merytorycznego przygotowania nauczyciela do wypełniania misji dydaktyczno-wychowawczej i opiekuńczej. Wykorzystując swoje doświadczenie zawodowe, dzielę się z czytelnikami wiedzą naukowo-metodyczną, propozycjami rozwiązań, które mogą być podstawą do interpretacji, refleksji i dyskusji dotyczących zjawisk pedagogicznych. Wśród publikacji tego obszaru mogę wyróżnić:

➤ Podręcznik akademicki:

- U. Tyluś, *Wprowadzenie do studiowania pedagogiki*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2014, ss. 241.

➤ Rozdziały w monografiach:

- U. Tyluś, *Wieloaspektowość rozumienia podmiotowości w ujęciu nauk społecznych*, (w:) *Język współczesnej pedagogiki*, red. T. Zacharuk, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2008, s.285-290.

- U. Tyluś, *Pedagogika w kontekście różnicowań społecznych i kulturowych*, (w:) *Paradygmaty współczesnej pedagogiki*, red. T. Zacharuk, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009, s.297-305.
 - U. Tyluś, *Porozumiewanie się nauczyciela z uczniami jako wyznacznik jego sukcesu pracy wychowawczej*, (w:) *Profesjonalne funkcjonowanie nauczyciela*, red. J. Szempruch, M. Blachnik- Gęsiarz, Wyd. Wyższej Szkoły Lingwistycznej, Częstochowa 2010, s. 135-143.
 - U. Tyluś, *Kształcenie nauczycieli - dyplom a rynek pracy*, (w:) *Studia Wyższe z perspektywy rynku pracy*, red. B. Sitarska, K. Jankowski, R. Droba, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2010, s.115-124.
 - U. Tyluś, *Школьная среда – шанс воспитания к пожизненному образованию*, (w:) *Spotkania Ryskie. Zagadnienia pedagogiczno-psychologiczne w badaniach naukowych polsko-rosyjskich*, red. A. Antas-Jaszczuk, E. Brodacka-Adamowicz, S. Nikitin, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo –Humanistycznego, Siedlce 2013, s. 231-239.
- Artykuły w czasopismach:
- U. Tyluś, *Trójwymiarowość procesu czytania - potrzeba i konieczność*, „Podlaskie Zeszyty Pedagogiczne”, 2006, nr 12/13, s.25-29.
 - U. Tyluś, *Strategiczne cele edukacji w świetle raportów oświatowych*, „Podlaskie Zeszyty Pedagogiczne” 2009, nr 18, s.33-45.
 - U. Tyluś, *Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej kreatorem wszechstronnego rozwoju umysłowego wychowanków*, „Nauczanie Początkowe” Kielce 2010, nr 2, s.17- 22.
 - U. Tyluś, *Praca edukacyjna nauczyciela w zakresie wspierania rozwoju społecznego ucznia*, „Nauczanie Początkowe” Kielce 2011, nr 3, s. 9 -18.
 - U. Tyluś, *Wybrane strategie edukacyjne w kontekście założeń neurodydaktyki*, „Paedagogika at ulitatem disciplinae”, 2011, rocznik 7, s. 41-49.

Cytowania

Z uzyskanych przeze mnie informacji wynika, że jestem cytowana w pracach zagranicznych oraz krajowych. Publikacje zagraniczne, w których cytowane są moje prace to między innymi:

- М. Бабиаж, Сельская школа в Польше, „Педагогика”, Москва 2006, № 1, s.106-110 (informację uzyskano z bazy Web of Science (WoS): Cited References in Russian Science Citation Index, RSCI Categories: EDUCATION & EDUCATIONAL RESEARCH).
- К. О. Володомирович, Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищих навчальних закладах Польщі засобами мультимедійних технологій, Дисертація, Науковий консультант доктор педагогічних наук, професор, член кореспондент НАПН України Кузьмінський Анатолій Іванович, Черкаси 2016, s. 439. http://ipood.com.ua/data/avtoreferaty_i_dysertatsii/2016/DISER_KUCHAI.pdf
- M. Powalka, Problemy społeczne okresu transformacji ustrojowej, Вісник Черкаського університету. Випуск 183, Частина I, Серія «Педагогічні науки», 2010, s.141, http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchu/ped/2010_183_1
- B. Sitarska, Freiheit, Verantwortung und Identität in den Ansichten von Johann Amos Comenius als gegenwärtige Schlüssel zum Verstehen seines Lebens, Arbeit und Werk, (w:) Gewalt sei ferne den Dingen! Contemporary Perspectives on the Works of John Amos Comenius, Wouter Goris, Meinert A. Meyer, Vladí Urbánek, Springer VS, 2016, s.101.

Publikacje krajowe, w których cytowane są moje prace to między innymi:

- W. Osuch, Kompetencje przedmiotowe i dydaktyczne nauczycieli geografii oraz studentów geografii – kandydatów na nowych nauczycieli, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2010, s.39.
- M. Grochalska, Transgresyjne trajektorie. Zmiany statusu społecznego w perspektywie biograficznej, Impuls, Kraków 2011, s.47, <http://repozytorium.ceon.pl>
- M. Myszka, Poszanowanie praw i godności dziecka na gruncie szkolnym w relacji uczeń – nauczyciel, „Pedagogica at utilitatem disciplinae”, 2011, nr 7, s. 91.
- E. Kochanowska, Zaniedbywane obszary kształcenia studentów edukacji wczesnoszkolnej – wybrane kierunki zmian, (w:) Z zagadnień profesjonalizacji nauczycieli wczesniej edukacji w dobie zmian, red. J. Bałachowicz, A. Szkolak, Wyd. LIBRON, Kraków 2012, s.63.

- M. Truszkowska, Sytuacja dzieci wiejskich na podstawie gminy Biskupiec, (w:) Nasza wieś w naszych rękach. Studium praktyczno-metodyczne, red. T. Cz. Malec, Wyd. Fundacji dr Teresy Cz. Malec „Łatwiej Razem”, Olsztyn 2012, s. 95.
- R. Matysiuk, Ubóstwo i głód zagrożeniem dla urzeczywistniania praw dziecka we współczesnym świecie, (w:) Edukacja - wczoraj dziś i jutro. Dyskurs wokół wybranych problemów społecznych i oświatowych, red. E. Jagiełło, R. Matysiuk, U. Tyluś, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo - Humanistycznego, Siedlce 2012, s. 85.
- M. Myszka, Edukacja - autoedukacja i dylematy z nimi związane, (w:) Edukacja – wczoraj, dziś i jutro. Dyskurs wokół wybranych problemów społecznych i oświatowych, red. E. Jagiello, R. Matysiuk, U. Tyluś, tom III, Wyd. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2012, s.162.
- B. Pitula, Praktyka jako konieczny element w kształceniu studentów kierunków pedagogicznych, (w:) Praktyka czyni mistrza, czyli o przygotowaniu zawodowym studentów kierunków pedagogicznych. Raporty – opinie – propozycje zmian, red. B. Pitula, Śląska Wyższa Szkoła Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętka, Katowice 2014, s.23.
- S. Grega, Bliżej przyszłości – innowacje we współczesnym systemie kształcenia, „Paidagogos” 2014, nr 2, s.93.
- K. Gaczoł, Działalność innowacyjna szkoły podstawowej im. S. Konarskiego w Wielkiej Wsi, (w:) Innowacyjność we współczesnej edukacji, red. Z. Załona, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2015, s.20.

Udział w projekcie

W obszar aktywności naukowo- badawczej wpisuje się także mój udział jako jednego z głównych współwykonawców w projekcie *Zostań Noblistą*. Projekt był realizowany w latach 2014-2015 przez Wyższą Szkołę Pedagogiczną im. Janusza Korczaka w Warszawie, współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego nr POKL. 03.03.04-00-105/13. Priorytet III. Wysoka jakość systemu oświaty. Działalność: 3.3. Poprawa jakości kształcenia. Celem projektu *Zostań Noblistą* było opracowanie i wdrożenie innowacyjnego programu przeznaczonego dla I etapu kształcenia ogólnego, dostosowanego dla uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych z wykorzystaniem teorii inteligencji wielorakich Howarda Gardnera i rozwijania umiejętności myślenia naukowego. Mój udział wy-

rażał się w następujących przedsięwzięciach: współautorka Programu *Zostań Noblistą* i Narzędzi diagnostycznych do programu *Zostań Noblistą*, współredaktorka 6 przewodników metodycznych przeznaczonych dla nauczycieli. Ponadto zdobytą wiedzę w wyniku doświadczeń zawodowych i naukowo-badawczych rozpowszechniałam na spotkaniach z nauczycielami, przygotowując ich do wdrażania i realizacji założeń programowych, prowadząc wykłady, warsztaty i konsultacje. Publikacje projektu *Zostań Noblistą* to:

1. U. Tyluś, M. Hawrylak, *Zostań Noblistą Program zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej dla klas I-III szkoły podstawowej*, Wyd. WSP im. Janusza Korczaka Warszawa 2014, ss.146.
2. U. Tyluś, M. Hawrylak, red., *Poradnik metodyczny do programu Zostań Noblistą, klasa I, część 1*, Wyd. WSP im. Janusza Korczaka, Warszawa 2014, ss. 179.
3. U. Tyluś, M. Hawrylak, red., *Poradnik metodyczny do programu Zostań Noblistą, klasa I, część 2*, Wyd. WSP im. Janusza Korczaka, Warszawa 2014, ss.194.
4. U. Tyluś, M. Hawrylak, red., *Poradnik metodyczny do programu Zostań Noblistą, klasa II, część 1*, Wyd. WSP im. Janusza Korczaka, Warszawa 2014, ss.181.
5. U. Tyluś, M. Hawrylak, red. *Poradnik metodyczny do programu Zostań Noblistą, klasa II, część 2*, Wyd. WSP im. Janusza Korczaka, Warszawa 2014, ss.129.
6. U. Tyluś, M. Hawrylak, red., *Poradnik metodyczny do programu Zostań Noblistą, klasa III, część 1*, Wyd. WSP im. Janusza Korczaka, Warszawa 2015, ss.218.
7. U. Tyluś, M. Hawrylak, red., *Poradnik metodyczny do programu Zostań Noblistą, klasa III, część 2*, Wyd. WSP im. Janusza Korczaka, Warszawa 2015, ss. 140.
8. Tyluś U., M. Hawrylak, *Narzędzia diagnostyczne do projektu Zostań Noblistą*, Wyd. WSP im. Janusza Korczaka, Warszawa 2014, ss.81.

Program *Zostań Noblistą* wraz z obudową metodyczną został wdrożony do realizacji przez wybrane szkoły podstawowe funkcjonujące w środowisku wiejskim.

Wykonanie recenzji wydawniczej

Do innych osiągnięć naukowych zaliczam także wykonanie recenzji wydawniczej książki I. Kalinowska – Wiącek, U. Durlak, *Defaworyzacja, czyli o wykluczeniu dzieci i młodzieży*, Wyd. Uczelnia Warszawska im M. Skłodowskiej – Curie, 2012. Publikacja ta nawiązuje tematycznie do moich zainteresowań naukowo-badawczych.

Współpraca zagraniczna

Ważny etap w moim rozwoju naukowym, badawczym i dydaktycznym stanowi współpraca zagraniczna. Wyznacza ją następujący zakres działań:

- Udział w 4 podoktorskich stażach zagranicznych, tj.:
University Daugavpils (Łotwa)- 14.10-18.10. 2013 r.
University Daugavpils (Łotwa) – 12.05-18.05.2014 r.
University of J.E. Purkyne In Usti nad Labem (Czechy) – 19.05- 23.05. 2014 r.
University of J.E. Purkyne In Usti nad Labem (Czechy) – 22.09-27.09. 2014 r.
- Udział w 3 wyjazdach w ramach Programu Erasmus, tj:
University of J.E. Purkyne in Usti nad Labem (Czechy) – 5.05 – 12. 05. 2013 r.
Riga Teacher Training and Educational Management Academy - 7.04 -11.04. 2015 r.
University Daugavpils (Łotwa) – 24.04-29.04. 2016 r.

Celem wizyt studyjnych było wygłaszanie wykładów dla pracowników akademickich, prowadzenie zajęć dydaktycznych dla studentów (wykłady oraz zajęcia warsztatowe), pogłębianie wiedzy i poszukiwanie praktycznych rozwiązań w zakresie wielokierunkowych kontekstów wyrównywania szans edukacyjnych i społecznych uczniów współczesnej szkoły. Międzynarodowa współpraca zaowocowała także wymianą lektur i doświadczeń naukowych o charakterze innowacyjnych podejść w zakresie stymulowania rozwoju uczniów, poszerzyła horyzonty interpretacyjne głównych założeń koncepcji wielu pedagogów i psychologów z możliwością wprowadzenia ich do praktyki szkolnej w kontekście wyrównywania szans edukacyjnych i społecznych uczniów. W ramach wizyt zagranicznych popularyzowałam także swój dorobek naukowy oraz programy autorskie w ośrodkach akademickich oraz wśród czynnych zawodowo nauczycieli Państwowego Gimnazjum Polskiego w Daugavpils na Łotwie. Zaprezentowane materiały naukowe i dydaktyczne spotkały się z zainteresowaniem środowiska akademickiego i czynnych zawodowo nauczycieli, wywołując konstruktywną dyskusję na płaszczyźnie możliwości wykorzystania propozycji programowych w warunkach szkolnych. Wymiana poglądów stała się dla obu stron cennym źródłem wiedzy i doświadczeń. Współpraca zagraniczna stanowi także obecnie ważne odniesienie w moim dorobku naukowo-badawczym oraz pracy dydaktycznej ze studentami.

Do współpracy zagranicznej zaliczam także:

- Przyjęcie do realizacji w procesie kształcenia uczniów edukacji wczesnoszkolnej przez Państwowe Gimnazjum Polskie im. J. Piłsudskiego w Daugavpils na Łotwie programu mojego autorstwa *W poszukiwaniu relacji ze światem i w świecie. Wspieranie procesów wychowania uczniów edukacji wczesnoszkolnej.*

- Współorganizowanie w 2014 roku wizyty studentów i pracowników z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Melitopolu (Ukraina) na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach. Celem wizyty było zorganizowanie szkolenia i seminarium nt. *Edukacja inkluzyjna – teoria i praktyka*.
- Współorganizowanie w 2015 roku wizyty dla tej samej grupy studentów i pracowników z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Melitopolu (Ukraina) na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach. Celem wizyty było zorganizowanie praktycznego uczestnictwa w różnorodnych zajęciach, lekcjach w placówkach z oddziałami integracyjnymi oraz warsztatach specjalistycznych w zakresie pracy z dziećmi i młodzieżą o specjalnych potrzebach edukacyjnych.
- Wygłoszenie wykładu 25 października 2012 roku nt. *Nauczyciel jako inicjator wyrównywania szans uczniów* na zaproszenie władz Uniwersytetu J. Kupały w Grodnie.
- Członkostwo w Komitecie Redakcyjnym w czasopiśmie: Наукові Записки Малої Академії Наук України (Scientific Notes Minor Academy of Sciences of Ukraine), Збірник наукових праць (collection of scientific papers) Серія: педагогічні науки (Series: Education), KB № 19257-9057P.
- Udział w komitecie organizacyjnym ukraińskiej konferencji: Розвиток обдарованості молодшого школяра: діагностика, проектвання, психолого-педагогічний супровід, Чернівці 2015.
- Uczestnictwo w 6 zagranicznych konferencjach naukowych, w tym czterech cyklicznych organizowanych przez Uniwersytet A. Puszkina w Brześciu- *Гульні і забави ў культуры правядзення вольнага часу дзяцей і моладзі*

Udział w konferencjach

Swoje rozważania teoretyczne i wnioski z badań prezentowałam także na licznych konferencjach o zasięgu krajowym i zagranicznym. Aktywnie uczestniczyłam w 14 konferencjach krajowych i 6 zagranicznych (załącznik wykaz dorobku).

Organizacja konferencji

W latach 2011-2013 byłam współorganizatorką trzech cyklicznych ogólnopolskich konferencji naukowych *Edukacja – wczoraj, dziś i jutro*, odbywających się w Uniwersytecie Przyrodniczo - Humanistycznym w Siedlcach. Podjęta problematyka konferencji i wpisujące

się w nią zakresy tematyczne wystąpień prelegentów zostały zamieszczone w 6 tomach wieloautorskich monografi, w których jestem współredaktorką:

1. *Edukacja-wczoraj, dziś i jutro. Wyzwania i realia edukacyjne w kontekście przemian społecznych*, t.1, red. E. Jagiełło, R. Matysiuk, U. Tyluś, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo - Humanistycznego, Siedlce 2012, ss.285.
2. *Edukacja- wczoraj, dziś i jutro. Tradycyjne i współczesne aspekty edukacyjne*, t.2 red. E. Jagiełło, R. Matysiuk, U. Tyluś, Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Siedlce 2012, ss.281.
3. *Edukacja- wczoraj, dziś i jutro. Dyskurs wokół wybranych problemów społecznych i oświatowych*, t.3, red. E. Jagiełło, R. Matysiuk, U. Tyluś, Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno - Przyrodniczego, Siedlce 2012, ss.235.
4. *Edukacja- wczoraj, dziś i jutro. Edukacja w perspektywie wyzwań społecznych*, t.4, red. E. Jagiełło, R. Matysiuk, U. Tyluś, Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Siedlce 2012, ss.203.
5. *Edukacja –wczoraj, dziś i jutro. Edukacja Ustawiczna w Polsce i na świecie*, t.5 red. Jagiełło E., Matysiuk R., Tyluś U., Wyd. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2013, ss.220.
6. *Edukacja –wczoraj, dziś i jutro. Nauczyciel wobec współczesności*, t. 6, red. Jagiełło E., Matysiuk R., Tyluś U. Wyd. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce 2013, ss. 202.

Udział w seminariach i zespołach konsultacyjnych

Od 1998 roku brałam udział w seminariach doktorskich, a później habilitacyjnych prowadzonych cyklicznie przez prof. zw. dr hab. Mirosława J. Szymańskiego. W latach 2009-2010 uczestniczyłam w spotkaniach i seminariach konsultacyjnych *Zespołu do spraw przeciwdziałania biedzie małych dzieci i rodzin* organizowanym pod Honorowym Patronatem Rzecznika Praw Obywatelskich Janusza Kochanowskiego. Szlachetna inicjatywa obywatelska miała na celu opracowanie strategii walki z ubóstwem oraz budowanie programów minimalizujących konsekwencje życia dzieci w rodzinach defaworyzowanych ekonomicznie. Spotkania i seminaria odbywały się z udziałem gości z Irlandii, którzy przedstawiali doświadczenia swojego kraju, polskich naukowców oraz przedstawicieli samorządów lokalnych. Udział mój w spotkaniach przyczynił się do włączenia w konstruktywne debaty w zakresie opracowywania edukacyjnych i opiekuńczych postulatów organizacyjnych i programowych przeznaczonych dla dzieci z rodzin ubogich oraz do opublikowania moich badań w *Księdze Ubogich*

zawartych w autorskim tekście: *Wizja przyszłości dzieci i młodzieży z ubogich rodzin wiejskich*, (w:) Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich „Księga Ubogich A.D.2010” E. Wrońska, Wyd. Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2010, s 186-199.

Otrzymane nagrody

W roku 2002 otrzymałam nagrodę od Zarządu Gminy, natomiast w 2004 od Dyrektora Szkoły w Pniewie-Czeruchach. Obie zostały przyznane z tytułu szczególnych osiągnięć w pracy dydaktyczno-wychowawczej i opiekuńczej. W 2011 roku Rada Wydziału Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach przyznała mi medal im. Księżnej Aleksandry Ogińskiej za zasługi dla siedleckiej humanistyki.

Działalność dydaktyczna i opieka nad studentami

W ramach działalności dydaktycznej (w Kolegium Nauczycielskim w Ostrołęce i w Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym, wcześniej Akademii Podlaskiej) prowadziłam seminaria licencjackie i magisterskie na kierunku pedagogika. Wypromowałam łącznie 67 licencjatów i 61 magistrantów.

Członkostwo w Towarzystwach Naukowych oraz w Stowarzyszeniach

Obecnie jestem członkiem Siedleckiego Towarzystwa Naukowego oraz Stowarzyszenia Wolontariatu „Prometeusz” w Siedlcach, które działa na rzecz uczniów Szkoły Podstawowej nr 4, im. Adama Mickiewicza w Siedlcach.

Bibliografia

- Bieńkuńska A., 2015, Ubóstwo w Polsce w latach 2013 i 2014. Studia i analizy statystyczne, GUS, Warszawa.
- Cudak H., 2010, Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze, „Pedagogika Rodziny”, nr 3.
- Dauglas J., 1985, Creative interviewing, CA: Sage, Beverly Hills.
- Denzin N., 1978, The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods, New York.
- Dolata R., 2008, Szkoła - segregacje - nierówności, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Domalewski J., 2006, Plany edukacyjne wiejskiej młodzieży: między sferą „możliwego” a „niemożliwego”, (w:) Jednostkowe i społeczne zasoby wsi, red. K. Szafraniec, Warszawa.

- Domański H., 2010, Nowe ogniwa nierówności edukacyjnych w Polsce, „Studia socjologiczne”, nr 1.
- Fontana A., Frey J. H., 2009, Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania tłum. M. Skowrońska, (w:) Metody badań jakościowych, (red.) N. Denzin, Y. Lincoln, t.2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kępski Cz., 2011, Głodne dzieci w Polsce, (w:) Głodne dzieci w Polsce, red. Cz. Kępski, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Kwieciński Z., 2000, Tropy - ślady - próby. Studia i szkice z pedagogii pogranicza, Wyd. Edytor, Poznań - Olsztyn.
- Lustig J., 2001, Ubóstwo dzieci i młodzieży, (w:) Pokolenie wygranych? Dzieci i młodzież w procesie transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej Polski, red. J. Sztumski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Marzec H., 2001, Dziecko w rodzinie z ubóstwem materialnym, Wyd. Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna, Łowicz 2001
- Sendyk M., 2003, Osamotnienie dziecka w rodzinie. Przegląd badań, „Małżeństwo i Rodzina”, nr 8.
- Marzec-Tarasińska A., 2011, Bezrobocie jako czynnik zaburzający funkcjonowanie dziecka w szkole - potrzeba wspierania funkcji opiekuńczej współczesnej rodziny, (w:) Głodne dzieci w Polsce, red. Cz. Kępski, Wyd. KUL, Lublin,
- Palka S., 1997, Epistemologiczne podstawy ilościowego i jakościowego badania efektów kształcenia szkolnego, (w:) Epistemologiczne wyzwania współczesnej pedagogiki, red. K. Duraj-Nowakowa i J. Gnitecki, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków.
- Silverman D., 2007, Interpretacja danych jakościowych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Stake R. E., 1982, D. Trumbull Naturalistic generalizations „Review Journal of Philosophy and Social Science” nr 7.
- Stake R.E, 2010, Jakościowe studium przypadku, (w:) Metody badań jakościowych, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szymański M.J., 2001, Kryzys i zmiana, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Tarkowska E., 2006, Szkoła wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego, (w:) Dzieci i młodzież - bariery i szanse rozwojowe, Opracowanie: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich i Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Tarkowska E., 2007, Ubóstwo i wykluczenie społeczne młodzieży, IPiSS, Warszawa.
- Waloszek D., 2010, Czynniki dostępu dzieci do edukacji. Kilka refleksji i kilka sugestii, (w:) Jak przezwyciężyć ubóstwo „Księga Ubogich A.D. 2010”, red. E. Wrońska, Biuletyn RPO, Warszawa.

Tytus Abramo